

DİN VE İNANÇ

DİN VE İNANÇ

Emrah BOZKURT

[“Din Kavramı” Makalesinin “Din ve İnanç” Bölümüdür.]

Yayımlanan Yer

Havâss Dergi, sy.I, Mayıs-Temmuz 2017, Trabzon 2017, s.34-55.

Din ve inanç arasındaki ilişki insanlar için her zaman muamma olmuştur, birçok insan ikisinin aynı şey olduğunu zannetmektedir. Oysa ikisi aynı şey değildir. Din daha öncede bahsettiğimiz gibi objektiftir, inanç ise subjektif yanı oluşturmaktadır; inanç her canlı için ortaktır ve hepsi inanır ancak din seçime bağlıdır. Bir din seçiminde bulunmamak mümkündür ki bu bile tartışmalıdır ancak inançsız olmak mümkün değildir, inanç sadece bir tanrıya yapılmamaktadır, tanrıya inanmamak da bir inanç türüdür. İnançlar kişiye özgü, bireyseldir. Nasıl ki yeryüzünde aynı yumurta ikizlerinde bile minimal dahi olsa farklar bulunacak kadar insanlar birbirine benzemez ve eşsiz yaratılmışsa, bu fiziksel dış görünüşleri gibi beyinsel işlevlerinin de farklılıklar gösterebilmesi, kısacası düşünme eylemlerinin de detayda farklılıklar içinde olabilmesi mümkündür. Daha öncede belirttiğimiz gibi aynı dine inan kişilerin eylemlerinde farklılıklar göstermesi söz konusudur, bunun sebebi subjektif boyutla ilgilidir. Bu durum bizi insanoğlunun, aynı uyaranlar karşısında benzer olsa bile yine de minimal farklılıklarla eşsiz ve bireysel bir varlığa ulaşabilme olasılığına götürecektir. Sonunda, aynı uyaranlar karşısında ne kadar insan varsa o kadar bireysel inancın varlığı da söz konusudur. İnsan ile eşsiz inancının arasındaki ilişkide bir başkasının gölgesinin bulunması imkansızdır. İslam dininde bu durum "Allah ile kulun arsına kimse giremez" şeklinde anlatıma kavuşmaktadır; çünkü subjektif boyutta değer aşağıdan yukarıya değişken olarak ilerlemektedir, objektifte ise Allah tarafından belirlenen din yukarıdan aşağıya doğru Allah'ın belirlemesi ile ilerlemekte ve sabit olarak gelmektedir. İnançlar, her bireyin düşünme deneyimleri sonucu elde edilen olgular olduğuna göre, bireysel olarak deneyimlenmiştir; yani bireysel ispat olarak tanımlayabileceğimiz süreç geçirmektedirler. Deneyimi yaşayan kişinin gerçeğidir. O kişi için bir ispat olgusu söz konusudur. Ancak bu bir toplumsal ispat değildir, yani üçüncü kişilerin izlemesine müsait değildir ve aynı yöntemle aynı olguyu bir başkası tamamen aynı sonucu almak üzere yaşayamaz. Çünkü her birey kendinden gelen farklarla düşünsel eylemini sürdürecektir ve minimal de olsa farkların bulunması mümkündür. Bu durumda bir inanç birliğinden söz edilemez değildir; ancak, bu durumda paylaşımsal ispat söz konusudur. Aynı uyaranlar karşısında insanların yaşamış oldukları bireysel ispatların benzerlikleri sonucu iletişim kuran insanlar, bu benzer deneyimlerini paylaşmışlardır. Benzer bireysel ispat deneyimleri yaşayanlar, deneyimlerinin sonucunda elde etmiş oldukları duyguyu paylaşmışlardır. Böylece misal bir grup insan, paylaşımsal ispat yolu ile aynı duyguyu, aynı zevki paylaşmış ve biz duygusuna ulaşabilmişlerdir.

İnanç, sözlükte bir fikre bağlılık¹ ve kabul anlamına gelmektedir. İhtimalin bütün derecelerini içerisine alan inanç, %50 civarında olduğunda şüphe, %50 ila %100 arasında olduğunda kanaat olarak ortaya çıkmaktadır. %100'lük bir inanç, kesin bir inançtır ve eğer bu inanç, tahkik edilmeksizin benimsenir ve zıt kanaatlerin de aynı derece geçerli olabileceğine inanılmazsa, iman söz konusu olur.² İnanç bireylerin kendi iç dünyalarındaki ve sosyal yaşantılarındaki dengeleri kurmada oldukça önemli bir işleve sahiptir. Bu denli önemli olan inanç Fromm'a göre, "*kişinin düşünsel ya da duygusal açıdan içsel etkin olma durumunun bir*

---

¹ D.Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İstanbul 1996, s.142.

² Karacoşkun, a.g.m., s.25.

sonucu" olma şeklinde ortaya çıkarsa akılcı; ancak "kişinin doğru olup olmadığına bakmaksızın doğru kabul ettiği, kendisine vermiş bir şeye boyun eğmesi" şeklinde ortaya çıkarsa akıldışı yahut mantıksız olur. "Bir olasılığa inanmak" yahut "kesin olmayışın kesinliği" şeklinde tanımladığı inanç olmaksızın inananın umutsuz, yalnız ve korku dolu olacağını belirtir ve içsel bir etkinlik sonucu ortaya çıkan inancın olumlu insan olmaya katkısının büyük olacağını da ifade eder.³ Gündelik yaşamda ise inanç birine inandığımızı, inanç duyduğumuzu söylediğimizde, daha çok onun davranışlarında istikrarlı ve güvenilir olduğundan emin olmayı ifade etmektedir. Sosyal açıdan ise, kişilerin toplum hayatında ona göre tavır alacakları, davranacakları temel bir sistemin işlevsel boyutudur. Bu yönüyle inanç, insan ilişkilerinde temel belirleyici olma gibi oldukça önemli bir etkinlik alanına sahip olmaktadır. Toplum hayatını ve gündelik yaşamı tek tek bireylerin davranışlarıyla ve zaman zaman organize edilmiş grup davranışlarıyla düzenleyen etkin bir sosyal yaptırım mekanizması olmaktadır. İnanç-İman farklılığına baktığımızda: Doğrulanamayacağı bilinen veya doğrulanmamış fakat doğrulanabilir önermelere iradi bir rızayla inanmayı içeren, dini inanç bağlamından bakılınca, "insanın kendisi ve bütün kâinat üzerinde hakimiyetini kabul ettiği duyular üstü, yüce, kudret ve kuvvet sahibi bir varlık ve bu varlıkla insan arasındaki ilişkileri düzenleyen bir takım esaslarla ilgili inançlar" şeklinde tanımlanmaktadır. İnanç ilahiyat literatüründe ve dilimizde dini inanç, Arapça iman terimiyle ifade edilmektedir. İman kelimesinin kendisinden türediği "emn" kökü: güvenmek, güvenilir olmak, emin olmak, emniyette olmak, inanmak, kendi kendisiyle barışık olmak, içinde bir keder ya da sıkıntı hissetmemek gibi anlamlara gelir.⁴ Bireyin bizzat araştırmasını imkansız bulduğu inançları, iman konusu olmaktadır. Yukarıda Fromm'un akıldışı olarak tanımladığı inanç türü ile iman aynı şeyler değildir, ancak inananların bilmediği şeye iman ediyor olmaları o bağlamda değerlendirilebilir.

Objektif-Subjektif din meselesine Kur'an merkezinden daha detaylı bakmaya çalışalım: daha önce detaylı şekilde belirttiğimiz gibi objektif din mutlak dindir; Allah'a ait bütün nebi ve resullerinin getirdiği ve uyguladığı, esas ve ilkeleri belli olup zaman ve zemine göre özünde bir değişkenlik olmayan ve Kur'an'ın "din budur" dediği yapıdır. Subjektif din ise, mutlak dine göre kesinlik arz etmeyen, insanların algılamalarına ve belirlemesine göre değişkenlik gösteren, insandan insana, toplumdan topluma farklılık gösteren yapıdır. Subjektif din Allah tarafından gönderilmiş fakat inananları tarafından tahrife uğramış olsun ya da direkt olarak insan ürünü olarak düzenlenmiş olsun aynı şekilde değerlendirilmektedir, çünkü aşkın bir güç tarafından mutlak, kesinleşmiş, değişkenliği söz konusu olmayan bir şekilde gelmemektedir. Yukarıda belirttiğimiz aynı uyarılar karşısında paylaşımsal ispat yoluyla biz duygusunu oluşturarak elde edilmiştir. Bu durum ideolojiler içinde geçerlilik göstermektedir ki, bu konuyu detaylı olarak "Din ve İdeoloji" başlığı altında inceleyeceğiz. Objektifte dinin kaynağı Allah olduğu için değişkenlik yoktur; fakat subjektif dinde kaynak ve uygulayıcı insan olduğu için öznelliğin hakimiyetinde değişkenlik söz konusudur. Objektif dinde asıl etken bizzat Allah'tır ve O dini gönderen, dolayısıyla dinin yapısını belirleyendir; Allah'a aidiyeti sebebiyle bu bölüm

---

³ Göş. yer.

⁴ Göş. yer, s.26.

vahiy alanıdır, burada nesnellik vardır. Allah, dini sunarken bütün insanlara aynı mesafede durmaktadır, yani nötr taraftır. Kişi inandıktan sonra kendi tarafından Allah'a daha yakın bir konuma gelmektedir. Bu durum subjektif dinde daha farklıdır, Allah'a yakınlık mesafesini, insani bir tutumun belirlediği bir olgu olduğundan kişinin kendisi ayarlamaktadır. Yani kendi çaba ve gayretini bu yönde ne kadar ok ilerletirse ve yoğunlaştırırsa, o derece Allah'a yakın olabilir. Bu durumu şöyle canlandırmak mümkündür; hedefte Allah'ın olduğu ve ona yönelen kişilerin hepsine aynı uzaklık mesafesinde olduğu bir durumda, kişilerin kendi çabalarıyla ona doğru ilerlemesi ve bunu bir yarış halinde gerçekleştirmesi gibi. Bu kısımda insan aidiyeti sebebiyle aklın alanı içerisinde yer almaktadır. Objektif dine göre subjektif dinin ana karakteri, algılamaya bağlı olarak değişkenlik arz eder; algılama, çeşitli tavır alışların sebebidir. Olumlu ve olumsuz olmak üzere iki algılama türünden bahsedilebilir. Birinci tavır, müminlerinkidir ki, bu durumda *dînikum*, *dînihi* terkibleri *ed-dîn* ile örtüşme durumuna gelmesine⁵ rağmen yapı, karakter, çevre, bilgi vs. etkenler sebebiyle dini yaşamada farklılıklar olabilir. İkinci tavır ise çok karmaşık olup *ed-dîne* dolayısıyla İslam'a sahip çıkmakla birlikte onun özüne insani çabaları (düşünce ve eylem) karıştırarak değişime uğratanlardan (*tahrif*)⁶ *ed-dîni* hiç tanımamış, duymamış duydu ise de ona sırtını dönmüş⁷ veyahut da kendine göre bir hayat tarzı be felsefesi oluşturmaya gayret edenlere⁸ kadar çok çeşitli tavırlar vardır. İnsanın bu dine olumsuz yaklaşmasının en üst seviyesi onu değiştirmesi veya onun yerine başka bir şeyi ikame etmesi şeklinde olur. *"Firavun dedi ki: Birakın beni Musa'yı öldüreyim, eğer kurtarabilirse o da Rabbine yalvarsın. Çünkü ben onun, dininizi (dînekum) değiştirmesinden yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum."*⁹ *"De ki: Sizin dininiz (dînikum) size, benim dinim (dîni) bana."*¹⁰ *"Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini (dînehum) karıştırıp bozsunlar' Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydukları ile baş başa bırak."*¹¹ *"... İşte biz Yusuf'a böyle bir tedbir öğrettik, yoksa kralın dinine (dîni'l-melik) göre kardeşini yanında bırakamayacaktı."*¹² Ayetlerden çıkan sonuca göre dayanaklarını Allah'tan almayan bu tür oluşumlar batıldır, ama Kur'an bunlara din demektedir. Kur'an'ın yukarıda sıralanan ayetlerdeki *dîn* terkibinin yer aldığı kelimelere din kavramının yüklenmesi, son derece isabetlidir. Bu adlandırma belki "Allah'ın dini" gibi bir yapı çağrıştırmayabilir ama de ye ne kökünün ifade ettiği ve toplumda uzun bir süreçte oluşmuş bir yapı varsa, o zaman bu kelimenin kullanımının özel bir konu (hüküm, âdet vs.) değil, topluma egemen olan genel bir yapı için kullanıldığı açıklık kazanır. İnsanlar vahiyyle belirlenmiş bir dini kabul etmek yerine, mutlaka onun yerini tutacak düzenlemeler yaparlar. Din dahil toplumun ayakta kalmasını sağlayan yapılara ihtiyaç yani sosyal gereklilik duyulduğu ve insanın boşlukta kalmayacağı için birtakım esaslara dayanması gerektiğinden yani psikolojik

⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara 217; Mâide 3, 54, 57; Enfâl 49; Tevbe 12; Yûnus 104; Nûr 55; Zümer 14.

⁶ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân 24, 73, 171; Nîsa 146; Mâide 77.

⁷ Kur'an-ı Kerim, En'âm 70, 137, 159; A'râf 51; Rûm 32; Hucurât 16; Yâsin 6; Kâfirûn 6.

⁸ Kur'an-ı Kerim, En'âm 137; Yûsuf 76; Mü'min 26; Kafirûn 6.

⁹ Kur'an-ı Kerim, Mü'min 26.

¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Kafirûn 6.

¹¹ Kur'an-ı Kerim, En'âm 137.

¹² Kur'an-ı Kerim, Yûsuf 76.

gereklilik yeryüzünde çok çeşitli oluşumların varlığı doğaldır. Misal verdiğimiz ayetlerde gerek Hz. Yusuf ve Hz. Musa zamanlarındaki Mısır kralları, gerekse Mekke müşrikleri kendi ihtiyaçlarına cevap verecek yaşam sistemlerini hayata geçirmişler, böylece uygulamaya geldikleri âdetleri olmuştur. İşte Kur'an bu olguya gerçekçi bir yaklaşımla din demeyi tercih etmiştir. Bu insanların yaşam biçimleri tanrıyı dışlamış bile olsa, tanrının dışında yaratılmış ilahlar icat etmiş olsalar Kur'an nazarında din olarak kabul edilmiştir.¹³ Ancak dikkat edilmesi gereken nokta vurgu yaptığımız mutlak/objektif din ile sadece adlandırma olarak bir benzerlik arz etmektedir. Yapı ve değer açısından değişken/subjektif/özel dinin en uç noktası olup şirk yapısını oluşturmaktadır. Din esas olarak insan için bir anlam ifade etmektedir, yoksa tanrının dinsel düzlemde kendini yönlendirmesi anlamsızdır. Anlam arayışı içerisinde bulunan ve gerçeği bulmaya çalışan insandır. Kur'an açısından bu gerçek bir tanedir (*hakk*) ve o da Allah'tır ya da Ondan gelendir. Bu gerçek insanın inanç ve yaşamına tevhit olarak yansımaktadır. Bu gerçekliği kabul etmeyen yahut ona ulaşamayan ikinci tavır vardır ki o da gerçek olmayı (*bâtıl*) temsil etmektedir.¹⁴ Hakk-Bâtıl ayrımında gözetilen nokta inanç, düşünce, tutum ve davranışlardır; Kur'an açısından insan, bir yapıp etmeler toplamıdır, onun hakkındaki bütün değerlendirmeler de buna göre yapılmaktadır. İnsanları farklı olmaya iten en önemli etken içsel ihtiyaç ve isteklerin yerine getirilme biçimleridir. Allah bu bağlamda yaratılışın bozulmadan en ideal şekilde dünya hayatının devam ettirilmesini istemektedir.¹⁵

Kur'an'da olduğu gibi Tanrı kavramı birçok dinin ya da aynı düzeyde ve biçimde olmasa da belli varlık göstermiş bütün dinler tanrı kavramını tanımaktadırlar. Belli bir formu ve özellikleri belirlenmemiş tanrı düşüncesine sahip olmayan dinler de ise bazı kavram ve inançlara bünyelerinde yer verdikleri bilinmektedir. İnsan kendisinin yaratılmış olduğu fikrini muhafaza ettiği müddetçe bu düşünce ve inançtan ayrılması mümkün değildir. Vahiyle sabit olan din için Tanrı merkezi bir konumdadır, öyle ki Tanrı, dinle ilgili bütün yaşantı ve eylemleri kendisine yöneldiği kavram konuma yerleşmiştir, O'na yönelme iman bağıyla belirginleşir. Tanrı, insanın sadece bağlanmak suretiyle içsel boşluğunu gidermekle kalmaz aynı zamanda onun yaşantısında uyacağı harici bir otorite konumuna yükselir. Tanrının olmadığı ya da olsa da ihtimalden öteye gidemeyeceğini varsayan düşünceler, insanın yaşamında kendini sınırlandıracak hiçbir gücün olamayacağını savunurlar. Böyle bir şartlama söz konusu olduğunda insanın kendi davranışlarında sınırlandırmaya, dinsel tabirle helal ve haram ayrımı yapaya ihtiyacı yoktur. Dinin subjektif boyutunun böyle bir önemi söz konusudur. Yaratılmış olanlar açısından inanç konusunda yaratıcı-yaratılan bağlamında konuyu ele alan Malik b. Nebi şunları söyler: *"İnsan yaratılıştan (fıtraten) kendisinin belirlemediği birtakım duygu ve içgüdülerle dünyaya gelir. Bunlar yerine ve zamanına göre ortaya çıkar ve insan, kendine has özelliğini burada gösterir. Böylece bu duygular, dürtüler ve içgüdüler insan yaşamının bütün gelişme aşamalarını sürekli kılar."*¹⁶ Yaratılıştan gelen inanma ihtiyacı potansiyel olarak her insanda mevcuttur. Bu duygu dinin evrenselliğinin de sırrıdır. İnsanın inanmaya ihtiyacı onun

¹³ Çalışkan, a.g.e., s.86-89.

¹⁴ Kur'an-ı Kerim, Hacc 62; Lokmân 30.

¹⁵ Kur'an-ı Kerim, Rûm 30; Zümer 6-7; Hucurât 13.

¹⁶ Gös. yer, s.171.

psikolojik olarak boşlukta kalamayacağı anlamına gelir. Mutlaka tutunması ve bağlanması gereken bir şeye ihtiyaç duymaktadır. *"Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah'ın ise hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, aksine O övülmeye layıktır."*¹⁷ Ayette yaratıcı-yaratılmış ayrımı net şekilde ortaya konulmaktadır. Bu inanma ihtiyacı Allah'ın mutlak dini ile karşılanmadığında insan onu başka şeylerle gidermeye yönelmektedir. Ayrıca insanın yaratıcısı ile ihtiyaçlarla sınırlı olmayan daha ileri düzeyde içsel bir bağlantısı da söz konusudur: *"Sonra onu (insanı) şekillendirdi ve ona kendi ruhundan üfledi. Tıpkı bunun gibi O sizi işitme, görme melekeleri ve duygularla donattı."*¹⁸ Allah insanı fizikî olarak inşa ettikten sonra ruhundan üflemiştir. Bu insanın bilinçaltının Kur'anî yorumudur. Böylece insanın fizikî varlığında boyutları olmayan bir manevî alan açılmıştır. Boyutlarının olmaması insanın bu yönünün tanınmasının zor olduğu ve onun gidebildiği kadar içsel derinliğe gidebileceği anlamını da taşımaktadır. Binaenaleyh o, herhangi bir objeye veya yaratıcıya bağlanabilir. Ancak Kur'an, insanı gerçek ilah olan Allah'a bağlanmaya ve diğerlerini reddetmeye çağırılmaktadır. Çünkü insanın özünde kendisini yaratanla bir yakınlık vardır, bunu anlayacak olan da yine ruhu üfleyen yerleştirmiş olduğu duygulardır.¹⁹ Hülasa, Kur'an'ın ikame ettiği dinin insan-Allah arasında ikili bir münasebet ve belirli bazı inanç ve ibadetlerden ibaret olmadığını ayetler bağlamında objektif-subjektif olarak aktarmaya çalıştık. Kur'an'da din kavramı ve onun içeriği ile alakalı ilgili ayetlerde hiçbir zaman sadece Allah ile kul arasında ikili bir ilişki anlamında kullanılmamıştır. Dinin insan için olduğu, insanın da toplumsal bir varlık olduğuna vurgu yapılmıştır. Dinin iman ve amel ilişkisi üzerine kurulu olduğuna vurgu yapılmıştır. Buna dair Râzi, *"Muhsin olarak yüzünü (kendini) Allah'a teslim eden ve hanîf olarak İbrahim'in milletine uyandan daha güzel dini (ehsenu dinen) olan var mıdır ?..."*²⁰ ayeti bağlamında "yüzünü Allah'a teslim eden" ifadesinin imana işaret ettiğini söyler ve şu izahı yapar: *"İslam inkiyâd ve hudûdur; el-vech ise insanın en güzel azasıdır. İnsan kalbiyle Rabbini bilir ve nefsi ile onun rububiyet ve ubudiyetini ikrar ederse o yüzünü ona teslim etmiştir. Amelin karakteri ise vehuve muhsinun ifadesinde yatmaktadır ki o, güzellikleri işlemek ve kötülükleri terk etmektir."*²¹

---

¹⁷ Kur'an-ı Kerim, Fâtır 15.

¹⁸ Kur'an-ı Kerim, Secde 9; Hicr 29; Nahl 78; Mü'minûn 78; Sâd 72; Mülk 23.

¹⁹ İsmail Çalışkan, a.g.e., s.171-172.

²⁰ Kur'an-ı Kerim, Nisâ 125.

²¹ İsmail Çalışkan, a.g.e., s.202.